

השקפות פוליטיות של סטודנטים יהודיים בקיוב בשנת 1909

הסטודנט היהודי-רוסי מלפני המהפכה הבולשביקית בגבולות רוסיה ומחוצה לה, תואר בדרך כלל כבעל גטייה מובהקת לתנועה המהפכנית הכללית ולהתבוללות.¹ תיאור זה אינו מופרך כל עיקר על-ידי העובדה שקבוצות של סטודנטים יהודיים-רוסיים מילאו תפקיד חשוב, ואולי אף מכריע, בתולדות התנועה הציונית והבונד גם יחד. קבוצות אלה של סטודנטים יהודיים לאומיים היו קטנות, ורוב מקורות המידע עליהן מציינים את בדידותן בתוך הים הגדול של מהפכנים מתבוללים.² אולם אנו חסרים את המחקרים שהיו מאפשרים לנו לשרטט תמונה מדויקת של יחס הסטודנטים היהודיים בני אותה תקופה לעמם ושל השקפותיהם הפוליטיות הכלליות.

ברם קיים סקר של דעות הסטודנטים היהודיים בקיוב, שנערך בשנת 1909, והוא מלמדנו כי הדעה המקובלת על הסטודנטים היהודיים-רוסיים פשטנית מדי, וכי יש לכלול בתמונה שילוב מסובך של גורמים שונים.³ בשנת 1909 היתה בקיוב אחת הקבוצות הגדולות ביותר של סטודנטים יהודיים בגבולות רוסיה. בעיר זו היו אז שני מוסדות נכבדים, אוניברסיטה ופוליטכניון. הסקר, שנכתב על-ידי אדם בשם שיניס, הסתמך על תשובות של 501 סטודנטים יהודיים (מספרם הכולל בקיוב היה אז כ-1200). לוח 1 מראה את חלוקת המשיבים לפי פאקולטות ומחלקות (עמ' v).

¹ הרי ארבע עדויות (מתוך רבות) של אנשים שהיו בעצמם סטודנטים כאלה: חיים וייצמן, 'מסה ומעש' (שוקן, תשכ"ג), עמ' 40—41, 55—57. שמריהו לוינ, 'גלות ומרד' (דביר, 1967), עמ' 188—198. Vera Weizmann, *The Impossible Takes*. Longer (London, 1967), pp. 12—14. רשמיו של נחמן סירקין מתוארים בביוגרפיה שכתבה בתו: Marie Syrkin, *Nachman Syrkin; Socialist Zionist* (New York, 1961), p. 36.

² תיאור השיבות של הסטודנטים היהודיים-רוסיים בתנועה הציונית ראה: ישראל קלויזנר, 'האופוזיציה להרצל' (אחיעזר, תש"ך). קבוצה מתוך הסטודנטים חברי הבונד, אשר השפעתה היתה רבה בוועדת-החוץ של המפלגה, ואשר מילאה תפקיד חיוני בהיסטוריה של המפלגה — מתוארת בספר: פראנץ קורסקי, 'געזאמלטע שריפטן' (ניר-יורק, 1952), עמ' 202—249.

³ Д. И. Шейнисъ, *Еврейское Студенчество въ цыфрахъ* (Киевъ, 1911)

לוח 1

באוניברסיטה של קיוב, בסה"כ *282

139	הפאקולטה למשפטים
116	הפאקולטה לרפואה
21	הפאקולטה למאתמאטיקה
15	הפאקולטה למדעי-הטבע
1	הפאקולטה להיסטוריה ולפילולוגיה

* חלוקת הסטודנטים על-פי הפאקולטות מסתכמת ב-292 ולא ב-282.

המכון הפוליטכני של קיוב, בסה"כ 228

83	המחלקה למכאניקה
54	המחלקה להנדסה
53	המחלקה לכימיה
35	המחלקה לחקלאות
3	שונים

אנו רשאים לראות את הסטודנטים היהודיים בקיוב כמייצגים את כלל הסטודנטים ברוסיה על סמך מספרם הרב,⁴ ועל סמך העובדה שיהודי פלך קיוב לא נבדל ממשום בחינה הבדל של ממש משאר יהודי "תחום המושב".⁵

⁴ בשנת 1911 היוו הסטודנטים היהודיים באוניברסיטה של קיוב 24.7 אחוז מכלל הסטודנטים היהודיים ברוסיה. ראה: И. Чериковеръ, «Просвещение», Еврейская Энциклопедия (С. - Петербургъ), XIII, 57—58. (להלן — צ'ריקובר).

⁵ נתונים ביחס לפלך קיוב ראה: *Recueil de Materieux sur La Situation Economique des Israelites de Russie* (Paris, 1906), passim; Б. А. Бруцкусъ, *Статистика Еврейского Населения* (С. - Петербургъ, 1909), passim.

העיר קיוב עצמה היתה בלתי-טיפוסית ליהדות רוסיה מובן אחד — היא נמצאה מחוץ לתחום המושב. למרות העובדה ששייבת היהודים בעיר קיוב הוגבלה על-ידי השלטונות, לא היתה הקפדה חמורה על כך. האוכלוסייה היהודית בעיר גדלה באותו קצב כמו במרבית הערים מחוץ לתחום המושב. מספר היהודים עלה מ-13,000 בשנת 1874 ל-32,000 בשנת 1897, ול-50,000 בשנת 1910. בידענו את הגבלות החוק, יש יסוד להניח כי המספר הריאלי של היהודים היה הרבה יותר גדול (ראה נחמן מייזל, "חכמי קיוב — בני דורו של שלום עליכם", 'העבר', חוברת יג [תשכ"ו], עמ' 151). בכל אופן העובדה שקרית האוניברסיטה של קיוב היתה מחוץ לתחום המושב טיפוסית לכל קריות האוניברסיטאות ברוסיה. מכל קריות האוניברסיטאות ברוסיה (להוציא את הלסינקי ווארשה) רק שתיים, אלו של הארקוב ואודסה, היו בתחום המושב. בשנת 1911 למדו באוניברסיטאות אודסה וחארקוב רק 25.6 אחוז מכל תלמידי האוניברסיטה היהודיים ברוסיה. בכל שאר ערי האוניברסיטאות הוגבל היישוב היהודי, במידה שונה של חומרה. אם נבחן את ארבע האוניברסיטאות שבהן למדו רוב הסטודנטים היהודיים בשנת 1911 (קיוב, אודסה, פטרבורג ואודסה) — 76 אחוז מכלל הסטודנטים) — נגיע למסקנה כי

הסקר של שיניס היה מקיף מאוד, ובמאמר זה אדון רק בנתוניו הנוגעים ליחס הסטודנטים אל עמם ולהשקפותיהם הפוליטיות.

לוח 2 מסכם את נתוני הסקר על יחס הסטודנטים אל עמם (עמ' 37):

לוח 2

דעתם של סטודנטים יהודיים בקיוב ב-1909 על עתיד עמם (ב-%)

55.0	אהדה לקיומה ולתחייתה של הלאומיות היהודית
21.6	אמונה בהתבוללות
23.4	ללא דעה ברורה
100	

לוח 3 מראה שהתלמידים נבדלו מבחינה זו הבדל מובהק לפי שנת לימודיהם (עמ' 39):

לוח 3

דעתם של סטודנטים יהודיים בקיוב ב-1909 על עתידם ועמם, לפי שנת לימודיהם (ב-%)

שנת הלימודים	דעה חיובית	התבוללות	ללא דעה ברורה
שנה א	47	33	20
שנה ב	57	21	22
שנה ג	55	22.5	22.5
שנה ד	59	17	24
שנה ה	53	17	30

יש מקום להרהורים בדבר סיבות התמורה הבולטת שחלה בהשקפות הסטודנטים אגב המשכת לימודיהם. ייתכן מאוד שהם נכנסו למוסדות ההשכלה הגבוהה כשבלבם תקוות גדולות ואמונה בערכה האוניברסאלי של התרבות הרוסית, וכנגד זה רחשי בוז ל"פיגור" הכרוך ב"התבוללות" היהודים. האוניברסיטאות הרוסיות היו מעוזים של אוהדי השמאל,⁶ ולאידיאלים הקוסמופוליטיים היתה שם בוודאי

מבחינת החומרה של ההגבלות על היישוב היהודי נמצאת קיוב בערך באמצע. היהודים היו חופשיים יחסית להתיישב באודסה, אך היה קשה מאוד לחיות במוסקבה ובפטרבורג (ראה צ'ריקובר).

⁶ דומה שהאוניברסיטה של אודסה יצאה מכלל זה. מי שהיה סטודנט באודסה, ואחר-כך נעשה דמות מנהיגה באגף השמאלי של הציונות הסוציאליסטית בישראל, מציין שרוב ציבור הסטודנטים באודסה היה ימני באותה תקופה (ז. אברמוביץ, 'בשירות התנועה' [ספרית יל. פרץ וספרית פועלים, 1965], עמ' 58).

השפעה גדולה מאוד. אולם בהמשך הלימודים נתקלו התלמידים מן הסתם במציאות האנטישמיות הרוסית, והתפכחו. רבים מאוד הפנו עורף להתבוללות, אך אלה הגדירו את עצמם ברובם כמי ש"אין להם דעה ברורה", ולא דווקא כ"אוהדי קיומה ותחייתה של הלאומיות היהודית".

נמצאו הבדלים מובהקים ביחסם של הסטודנטים ללאומיות היהודית לפי המצב החברתי של משפחותיהם. הסקר מייך את הסטודנטים לפי שבעה מעמדות, ולוח 4 מראה את השקפותיהם לפי המעמדות (עמ' 40):

לוח 4

דעתם של סטודנטים יהודיים בקיוב ב-1909 על עתיד עםם,
לפי מעמד האב (ב-%)

מעמד האב	דעה חיובית	התבוללות	ללא דעה ברורה
בעלי רכוש גדול	51	28	21
בעלי רכוש בינוני	61	18	21
מקצועות חופשיים	52	24	24
סוחרים זעירים	54	19	27
פקידים	35	32	33
בעלי-מלאכה	55	22	23
בעלי תפקידים בקהילה היהודית	88	6	6

בניהם של בעלי תפקידים בקהילה היהודית נטו יותר מאחרים להאמין בעתידו של העם היהודי. ההתבוללות פשתה בקרב בניהם של פקידים ובעלי רכוש גדול. מעמד הפקידים הוא שחתר ביותר לעלייה בסולם החברתי, והוא האמין באמונה שלמה בריבוי האפשרויות במסגרת החברה הרוסית. הם הסתגלו לדרישות התרבות הכללית עד כי לא ראו כל טעם בהתבוללות יהודית. יצוין כאן כי באופן כללי היה מעמדו של ציבור הסטודנטים היהודיים גבוה מאוד — יותר ממחציתם היו בניהם של בעלי רכוש גדול ובינוני. מספרם של בני בעלי משרות בקהילה היהודית היה קטן מאוד (עמ' 8 בסקר).

נמצאה התאמה מובהקת בין רקעם התרבותי ומנהגייהם של הסטודנטים ובין יחסם אל עםם. מסתבר שרוב הסטודנטים שהביעו "דעה חיובית" קיבלו את חינוכם הקודם ביידיש ולא ברוסית (עמ' 33). בקבוצת בעלי דעה זו נמצא השיעור הרב ביותר של דוברי יידיש (עמ' 34). רק 23 אחוז מן הסטודנטים קראו בקביעות ספרים, כתבי-עת ועיתונים יומיים ביידיש ובעברית (או באחת מן השפות האלה, עמ' 36), וגם בזאת היה הבדל ניכר לפי היחס אל העם היהודי. בין אלה שהביעו "דעה חיובית" קראו 36 אחוז בקביעות יידיש או עברית (או את שתי השפות), ואילו בין ה"מתבוללים" היוותה קבוצה זו 6 אחוזים, ובין אלה שהיו "ללא דעה ברורה" — 13 אחוז (עמ' 37).

בנדון זה אין כמובן כל אפשרות לקבוע קשר סיבתי. לא ברור אם הדיבור

בשפה היידישית הוא שהביא לידי דבקות בעם היהודי, או שמתוך דבקות בעמם מצאו סטודנטים יהודיים לנכון להטעים את דבר היותם דוברי יידיש. כלום החינוך ביידיש (אל נכון ב"חדר") הוא שהביא לידי דבקות בעם היהודי, או שהילד נשלח לבית-האולפנא היהודי מפני שלהוריו היו השקפות יהודיות לאומיות? מכל מקום, היחס החיובי לעתיד העם היהודי היה שכיה הרבה יותר בין אותם סטודנטים אשר (1) באו מסביבה דוברת יידיש, ו-(2) קיבלו את חינוכם הקודם ביידיש ולא ברוסית.

עלי להטעים שמחוץ למסגרת הסקר הזה לא נמצא מתאם ברור בין החינוך ביידיש והדיבור בשפה זו בשנות הילדות ובין הסיגול של השקפות יהודיות לאומיות. יהודים לאומיים רבים התחנכו ברוסית, ומתבוללים רבים קיבלו את חינוכם ביידיש. רבים ממנהיגי הציונות ברוסיה, כגון בר ברוכוב וולאדימיר ז'בוטינסקי, וממנהיגי הבונד, כגון ולאדימיר מדם, יצאו ממשפחות דוברות רוסית, והתחנכו ברוסית.⁷

הסטודנטים נשאלו גם על השקפותיהם הפוליטיות, ותשובותיהם מסוכמות בלוח 5 (עמ' 41):

לוח 5

השקפותיהם הפוליטיות של סטודנטים יהודיים בקיוב ב-1909
(455 תשובות = 90% מן הנשאלים)

מנ המשיבים	%	במספרים מוחלטים	ההגדרה הפוליטית
—	38.5	176	בלתי-מפלגתיים
41	25.4	115	סוציאלי-דמוקראטים
16.4	10	44	בונד
14	8.3	38	ציונים פרולטארים ⁸
10	6	28	ציונים בורגנים ⁸
8	5.1	24	סוציאלי-רבולוציונרים
6.2	4	18	סוציאליסטים בלתי-מפלגתיים
3	1.8	8	קאדטים
1.4	0.9	4	אנארכיסטים
100.0	100.0	455	סה"כ

⁷ על ז'בוטינסקי ראה: Joseph B. Schechtman, *Rebel and Statesman* (New York, 1956), p. 37. על ברוכוב ראה: ליובה ברוכוב, "זכרונות של דב ברוכוב", 'העבר', חוברת א (תשי"ג), עמ' 152. על מדם ראה: Kopel S. Pinson, "Arkady Kremer, Vladimir Medem, and the Ideology of the Jewish Bund", *Jewish Social Studies*, VII (להלן — פינסון), p. 247 (1945).

⁸ המונחים "ציונות בורגנית" ו"ציונות פרולטארית" אינם נהוגים כיום, אך הם כתובים בסקר, והשארתיים בלי שינוי כדי לשמר קורטוב מניחוה המחקר עצמו.

תשובות אלו ניתנות לניתוח בכמה דרכים. אחת מהן יכולה להיות חלוקה לפי אורִינטאציה רוסית לעומת אורִינטאציה יהודית, כמו בלוח 6.

לוח 6

האורִינטאציה	% מכלל המשיבים	% מן המשיבים בעלי השקפה מוגדרת
רוסית (ס"ד, ס"ר, סב"מ, קאדטים, אנארכיסטים)	37.2	59.6
יהודית (בונד, צ"פ, צ"ב)	24.3	40.4
בלתי־מפלגתיים	38.5	—

דרך אחרת לנתח את התשובות היא לחלקן לפי אורִינטאציה סוציאליסטית ולא־סוציאליסטית, כמו בלוח 7.

לוח 7

האורִינטאציה	% מכלל המשיבים	% מן המשיבים בעלי השקפה מוגדרת
סוציאליסטית (ס"ד, בונד, צ"פ, ס"ר, סב"מ, אנארכיסטים)	53.7	87.0
לא־סוציאליסטית (צ"ב, קאדטים)	7.8	13.0
בלתי־מפלגתיים	38.5	—

בשתי דרכי הניתוח יש דבר־מה לא מציאותי. הקבוצה של בעלי "אורִינטאציה רוסית" מלאכותית לגמרי. יש מעט מאוד מן המשותף בין סוציאלי־דמוקראטים, סוציאלי־רבולוציונרים, קאדטים ואנארכיסטים. בקבוצה של בעלי "אורִינטאציה יהודית" יש יותר מן המשותף, אולם עובדה מצערת היא שאף שלוש "מפלגות" אלה הגיעו לידי שיתוף פעולה הדוק כמעט רק במרידות הגטו בימי מלחמת־העולם השנייה. בתקופה שבין שתי המלחמות פעלו הבונד ופועלי־ציון שמאל בברית מסויגת למען פיתוחה של מערכת החינוך בידיש.⁹

החלוקה לפי אורִינטאציה סוציאליסטית ולא־סוציאליסטית גם היא שרירותית, אמנם פחות מן החלוקה הקודמת. אילו היה קיים בית־נבחרים רוסי דמוקראטי, היה אפשרי בהחלט שיתוף פעולה מסוים בתוך כל אחת מן הקבוצות; דומה אפוא

⁹ תיאור של מערכת החינוך בידיש בפולין — ח.ש. קאדאן, 'די געשיכטע פון יידישן שולוועזן אין אומאפהעניגיקן פוילן' (מעקסיקע, 1947).

שהסבירה ביותר מן הארבע היא הקבוצה הלא-סוציאליסטית, הכוללת את הציונים הבורגנים והקאדטים. לאלה היה הרבה מן המשותף בהשקפתם חברתית הכללית, ורבים ממנהיגי הציונות נטו מאוד להשקפה הליבראלית-דמוקרטית של הקאדטים. הם היו בוודאי משתפים פעולה בבית-נבחרים רוסי דמוקראטי. כשנחפש מתאם בין השקפותיהם הפוליטיות של הסטודנטים ובין יחסם אל עמם, נתגלו לנו כמה הפתעות וסתירות. לשם בירוורו של עניין זה נערך לוח 8 (עמ' 42).

לוח 8

הוחם של סטודנטים יהודיים בקיוב ב-1909 אל עמם,
לפי השקפותיהם הפוליטיות

השקפות פוליטיות	יהודים לאומיים	מתבוללים	אדישים
סוציאליסטים (להוציא את הבונד)	36	38	26
בלתי-מפלגתיים	53	26	21
בונד	86	2	12
ציונים	100	—	—

הדעת נותנת שכל הציונים והבונדיסטים חייבים היו להאמין ב"קיומו לעתיד ובהתפתחותו של העם היהודי", שהרי אלה הן מפלגות יהודיות לאומיות. ואכן כל הציונים השיבו כך, ללא יוצא מן הכלל, אולם 14 אחוזים מן הבונדיסטים השיבו שהם מתבוללים או אדישים לגורל העם היהודי. דומני שסקר זה מגלה את מידת החשיבות המיוחסת לאידיאולוגיה היהודית-לאומית בכל קבוצה, ועוד יותר מכן — את מוצאן השונה.

קיומה של קבוצה קטנה אך ניכרת של מפקקים ברעיון הלאומיות היהודית בתוך הבונד משקף את המוצא המעורב של התפתחות הלאומיות היהודית במפלגה זו. בראשיתו לא היה הבונד מפלגה יהודית לאומית, אלא רק קבוצת סוציאליסטים "רוסים" שפעלה בקרב היהודים.¹⁰

¹⁰ יש כמה ספרי היסטוריה המתארים את הבונד ואת תנועת העבודה היהודית ברוסיה. ראויים לציון ההיבורים הבאים: Raphael Abramovitch, "The Jewish Socialist Movement in Russia and Poland (1897—1919)", in *The Jewish People, Past and Present* (New York, 1948), II, 369—398.

בשנים האחרונות הצליחו שרידי ארגון הבונד להוציא לאור שלושה כרכים מתוך חמישה שהיו בתכנון, העוסקים בהיסטוריה של הבונד (די געשיכטע פון בונד). זוהי יצירה קולקטיבית, ומחבריה השתמשו בחומר דוקומנטארי רב אשר לא פורסם לפני-כן. מטעם זה יש לסדרה ערך רב, אולם הספרים נכתבו מתוך משואיפנים ברור לבונד, ולפיכך יש לקרואם בזהירות מרובה.

תיאור קצרה וטוב של תולדות הבונד — אריה טרטקובר, "הבונד", האנציקלופדיה העברית, ז, 859—865. ראה גם שלמה רכב, "הבונד", אנציקלופדיה למדעי-החברה, א (ספרית פועלים, 1962), 554—558.

אחד מחוקרי תולדות הבונד כתב שבהתפתחות מחשבתה של מפלגה זו בעניין הלאומיות היהודית אפשר להבחין ארבעה שלבים:

(1) משחר ימי המפלגה ועד שנת 1901 היתה התעלמות מבעיה זו; (2) בתקופה שבין 1901 ל-1905 קרא מצע המפלגה להגדרה עצמית לאומית; (3) מ-1905 ועד 1910 נדרשה אוטונומיה תרבותית, אך ללא כל תכנית ממשית; (4) משנת 1910 נוספה על דרישת האוטונומיה התרבותית תכנית ממשית של פעילות לאומית, שכללה תביעות שונות (פינסון, עמ' 248-249).

אפילו שפת יידיש, שנעשתה במשך הזמן כמעט סמל היהדות, לפי השקפת העולם של הבונד, לא דוברת בוועידות הראשונות של המפלגה. רק בוועידה השמינית, בשנת 1910, התנהלו הדיונים לראשונה ביידיש ולא ברוסית (שם, עמ' 249). התכנית הלאומית של הבונד התפתחה מתוך התחרות עם התנועה הציונית ועם המפלגה הפולנית הסוציאליסטית על משיכת נוער יהודי.¹¹ בשורות הבונד שררה תמיד מבוכה בשאלת ההגדרה הלאומית. לדברי אחד מחוקרי תולדות הבונד לא גילה ולאדימיר מדם (מנהיגה האידיאולוגי של המפלגה) התנגדות עקרונית להתבוללות אם היא אמנם תהליך מחויב המציאות. הוא לא התנגד להתבוללות בבחינת תהליך טבעי, אבל התנגד לחתירה להתבוללות בבחינת תכלית המתחייבת מהשקפת-עולם. הוא לא ראה צידוק לעצם השאלה בדבר קיום האומה. "עמים אינם מתבוללים או מוסיפים להתקיים לפי פקודה", כתב. "זוהי החוכה שבכל שאלה 'להיות או לא להיות'" (פינסון, עמ' 255). יחס אדיש זה ליהדות לא זיכה את הבונד ביחס הכבוד המיוחל מצד הסוציאלי-דמוקראטים הרוסים. מנהיגם פלכאנוב טען כי "הבונדיסט הוא ציוני המפחד מפני נסיעה בים".¹² אין כל תמה שכתוצאה מאי-הבהירות בהשקפה הלאומית של הבונד ומלבטי גיבושה של השקפה זו נמצאה בין הסטודנטים תומכי הבונד (ובוודאי גם בקרב כל חברי המפלגה) קבוצה קטנה אך ניכרת שלא התנגדה להתבוללות ולא דגלה בלאומיות יהודית. לעומת זאת, נאמנותם הלאומית של הציונים היתה ברורה לגמרי, והדבר השתקף בסקר. אמנם בקצה המחנה, באגף השמאלי של התנועה הציונית, היתה זמן-מה התלבטות בסבך של נאמנות כפולה, שלא התבטאה בסקר הזה. סיעה שמאלית קיצונית ניתקה מן האגף השמאלי העיקרי רק לאחר המהפכה הרוסית. היא קדמה למפלגה הקומוניסטית הארץ-ישראלית, ובמשך הזמן נטמעה בתוכה. ברוסיה עצמה התפוררה סיעה זו, וחבריה הצטרפו אישית למפלגה הבולשביקית. מכל מקום, זו

¹¹ תיאור הכוח המניע אשר עמד מאחורי התכנית הלאומית של הבונד ראה בזכרונותיו של אחד ממייסדי המפלגה: ג'והן מיל, 'פיאנערן און בויער' (ניו-יורק, 1946), עמ' 251-256. ראה גם פ. שווארץ, 'די ערשטע יידישע אויסגאבעס פון דער פפס', 'היסטארישע שריפטן', I, 112-113.

¹² לפי היים וייצמן, 'מסה ומעש' (שוקן, תש"ט), עמ' 56.

היתה קבוצה קטנה מאוד, חסרת כל השפעה על הזרם העיקרי של תנועת העבודה היהודית, שהיתה עתידה לשלוט במדינתנו.¹³ קשה יותר להסביר את ריבויים של סוציאליסטים בעלי הכרה לאומית. הסוציאלי-דמוקראטיה התנגדה לפיצול הלאומי בכלל, וללאומיות היהודית באופן מיוחד. בדברי מארקס עצמו התבטאה אנטישמיות מרה:

הממון הוא האל הקנא האחד והיחיד של ישראל, ואין עוד אל מלבדו [...] שטר הכסף הוא האל האמיתי של היהודי [...] החוק היהודי, שאין לו כל יסוד מוצק, הוא רק קאריקטורה של המוסר והחוק הכלליים, אך הוא מספק את גינוני הטקס הפורמאליים שבהם עוסף עולם הרכושנות את עסקיו [...],¹⁴ יהודי פולין הם המטוגף שבכל הגזעים [...].¹⁵ [העיריה] רמסגית מלאה יהודים ופרעושים.¹⁶

ואוטו באואר טען כי הקאפיטאליזם הורס את הגבולות הלאומיים, עד כי לא יוכלו עוד היהודים להתקיים כעם. לדבריו "ההכרחיות המתחייבת מן היחסים הכלכליים, פעולתה חזקה מכל משאלה סנטימנטאלית".¹⁷ מנהיגי "הסוציאלי-דמוקראטיה" הרוסית גילו התנגדות מיוחדת ללאומיות היהודית, כפי שמעידים דברי לנין,¹⁸ טרוצקי,¹⁹ מארטוב,²⁰ וסטאלין.²¹

¹³ תיאור צמיחתה של המפלגה הקומוניסטית הישראלית ויחסה לקונפליקט שהתרחש באגף השמאלי של הציונות הפרולטארית, ראה ג.ז. ישראלי, 'מפ"ס-פ.ק.פ.-מק": קורות המפלגה הקומוניסטית בישראל' (עם עובד, תשי"ג), עמ' 7-20.

¹⁴ קארל מארקס, "לשאלת היהודים", 'כתבי שחרות' (ספרית פועלים, 1965), עמ' 61-63.

Karl Marx & Friedrich Engels, *Werke* (Berlin, 1961), VI, 448

¹⁵ idem., *Gesamtausgabe Briefwechsel*, Dritte Abteilung (Berlin, 1931), IV, 490

¹⁶ מועתק מן הגנספה לספרו של יהאל הלפרן, 'ישראל והקומוניזם' (הוצאת מפא"י, 1961), עמ' 261.

¹⁷ המשפט הבא אופייני לדברי לנין על הלאומיות היהודית: "רעיון 'הלאומיות' היהודית ריאקציונרי בהחלט לא רק כשמביעים אותו נושאים העקיבים הציונים, אלא גם כאשר הוא עולה על שפתי אלה המשתדלים לקשור אותו לרעיונות של הסוציאלי-דמוקראטיה [אנשי הבונד]" [1937], VI, 83) (B. I. Ленин, *Сочинения*³). ועוד דוגמה: "התרת-בות היהודית הלאומית היא סימנה של הרבנים והבורגנים, סימנה של אויבינו" (idem, *op. cit.*, XVII, 141).

¹⁸ בוויכוח סוער אשר התקיים בקארלסרוהאז בשנת 1903 שאל ולאדמיר מדם את יריבו טרוצקי: "כאשר הדברים מגיעים לסיווג עצמי אינך יכול כמוכן להתעלם משאלת הנאמנות הלאומית. אתה מגדיר את עצמך, אני מניח, או כרוסי או כיהודי". "לא!" קרא טרוצקי, "אתה טועה! אני סוציאלי-דמוקראט, וזה הכל". (מצוטט ב- Bertram D. Wolfe, *Three Who Made a Revolution* [New York, 1948], p. 169).

¹⁹ ראה פינסון, עמ' 239.

²¹ "מגיע קצה של האומה היהודית, ומשום-כך אין איש אשר יתבע בשבילה אוטונומיה לאומית. היהודים מתבוללים" (- *И. Сталин, Марксизм и Национально-Колониальный Вопрос* [Москва, 1937], p. 36)

אם כך, איך נסביר את מספרם הרב של אנשים בעלי הכרה לאומית יהודית בקרב תנועה שמנהיגיה בוזו להכרה זו ואף התנגדו לה בתוקף? השיעור השונה של בעלי הכרה יהודית לאומית בקרב הציונים, הבונדיסטים והסוציאל-דמוקראטים ניתן לדעתי להסברה בתיאוריה כללית בדבר ההשפעה של אמונות ועקרונות מפלגתיים על חברי המפלגות. הייתי מנסח את הדברים כך: מידת התמיכה של חברי מפלגה פוליטית בעיקרון מעקרו-נותיה תלויה במשקל היחסי שיש לאותו עיקרון באידיאולוגיה של המפלגה. באידיאולוגיה הציונית יש ללאומיות משקל כה רב, שאין כל אפשרות להפריד ביניהן. לא ייפלא אפוא שכל הציונים הציגו את עצמם כיהודים לאומיים. באידיאולוגיה של הבונד היוותה אמנם הלאומיות היהודית יסוד חשוב, אולם היא לא היתה מגופי התורה של מפלגה זו. אם נביא עובדה זאת בחשבון, ונזכור גם את טשטוש עניין הלאומיות היהודית בתחילתה של מפלגה זו ואת גירסת הלאומיות המיוחדת לה, נוכל להבין מדוע שביעית מהנשאלים חברי הבונד לא הצהירו באופן שאינו משתמע לשתי פנים על "יחס חיובי לקיומה והתפתחותה של הלאומיות היהודית". המנהיגים הסוציאל-דמוקראטים התנגדו כולם ללאומיות היהודית לא רק להלכה, אלא אף למעשה. אולם אי-אפשר בשום פנים לראות בהתנגדות זו ללאומיות היהודית עקרון יסוד של הסוציאל-דמוקראטיה. עקרון היסוד היה סוציאליזם בגירסתו המארקסיסטית. למנהיגים נדמה שההתנגדות ללאומיות היהודית נובעת מגירסה זו, אבל הסוציאל-דמוקראטיה יכולה להתקיים גם בלי לנקוט כל עמדה מוצהרת ביחס ללאומיות היהודית. כוזאת אי-אפשר כמובן לומר על התנועה הציונית ועל הבונד. היות שההתנגדות ללאומיות היהודית לא היתה עיקרון יסודי של הסוציאל-דמוקראטיה, חברו יחד כמה גורמים בעיצוב יחסם של החברים היהודיים מן השורה אל עמם: השקפת המנהיגים, תפיסתם הם את המצע האידיאולוגי, רקעם הכללי והשפעת משפחתם, והסביבה התרבותית שבה גדלו. בהשפעת גורמים אלה נטו רוב היהודים הסוציאל-דמוקראטיים להתבוללות, אך היה מיצוט ניכר שנשאר לאומי, לפחות בין הסטודנטים. התיאוריה שהצעתי תסייע גם בפתרון בעיות אחרות, ואני מאמין שהיא עשויה להועיל אף במחקרים בענייני פוליטיקה כללית.